

A kora újkori női diskurzus lehetőségei. Női tapasztalat a hosszú reformáció kontextusában

Szerkesztette Gesztelyi Hermina és Móré Tünde

Reciti konferenciakötetek 24

Budapest: Reciti Kiadó, 2023, 140 l.

NÉMETH S. Katalin

ELTE HTK Irodalomtudományi Kutatóintézet, nyugalmazott tudományos főmunkatárs

ORCID: 0000-0002-7322-1205

A Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézete 2017, azaz a „reformáció éve” óta több olyan tudományos tanácskozást rendezett, amely a Centre for Reformation Studies égíse alatt az úgynevezett „hosszú reformáció” fogalma köré szerveződött kutatócsoport munkájába nyújtott betekintést. A nagyobb konferenciák mellett lehetőség nyílt a fiatal kutatók bemutatkozására, mesterkurzusok és workshopok megtartására is, amelyek a szintetizáló előadások mellett egy-egy témakör szűkebb értelmezésére is fókuszálhattak. Az elhangzott előadások nagy része nyomtatásban, illetve open access keretében ingyen letölthető formában is hozzáférhetővé vált. Ilyen tematikus műhelykonferenciára került sor 2022 júniusában, amikor a női diskurzus lehetőségeinek átfogó értelmezése volt az összejövetel témája. A Reciti Kiadó konferenciaköteteket tartalmazó sorozatában ezúttal nyomtatásban is megjelenhetett a műhelymegbeszélés hét tanulmányra átdolgozott előadása, három, szintén a témát feldolgozó dolgozat (Balogh Zsuzsanna, Steinmacher Kornélia és Lázok Klára írása) folyóiratközleményként máshol került az olvasók elé.

A „hosszú reformáció” magyarországi kutatásának elindítója, a kutatócsoport szervezője és azóta már a téma akadémiai doktora címét is elnyert kutatója, Tóth Zsombor a megnyitó tanulmányában rövid, de információgazdag elméleti bevezető után két speciális női írástudó tevékenységével illusztrálja a teoretikus megállapítások gyakorlatba ültethetőségét. Tóth Zsombor a hosszú reformáció korának női jelenlétét és a reális életforma diskurzusmetódusainak összefüggéseit vizsgálja, kiválasztva a női íráshasználat fennmaradt forrásaiból két nagyon különböző, ám egymáshoz sok tekintetben kapcsolódó család jeles asszonyainak írásos hagyatékát. A két család közös jellemzője az erdélyi származás, az ősök által fennmaradt és az irodalom-, valamint egyháztörténet által magas szinten értékelt írásbeli hagyaték, ugyanakkor legalább anynyi a különbözőség is, amely az összehasonlítást implikálja. A nagyajtai Cserei család és a bethleni Bethlen család férfitagjainak megőrzött írásbeli hagyatéka erős református szellemiséget tükröz, ugyanakkor mindkét családban van unitárius és katolikus családtag is. Eltérő a fennmaradt források mennyisége és minősége is, a kéziratok és a nyomtatványok korabeli és utóélete. Cserei Judittól nem maradt fenn manu propria levél vagy egyéb fogalmazvány, írástudására, műveltségére fogságban sýnlódó férjének, Cserei Istvánnak (?–1717) önéletírásához fűzött

marginálisai, valamint saját olvasmányaihoz mellékelt megjegyzései alapján következtetünk. A Bethlen család írástudó nőtagjaitól maradtak fenn levelek, de a mikroszintű elemzés szempontjából a legfontosabb Bethlen Kata grófnő nyomtatásban többször is megjelent önéletírása, imádságoskönyve és a töredékes, de mégis gazdag kézirat- és levelezéshagyatéka.

Tóth Zsombor mindkét család társadalmi helyzetét, a magukra maradt, de rendkívül aktív életet folytató nagyszonyok tevékenységét mint az elvárható és a megvalósult női szerep megjelenítését a fellelhető szövegek összevetésével vizsgálja, az értékelés fő szempontjának azt tekintve, hogy vajon van-e érzékelhető különbség a női és a férfi diskurzus írásbeli megjelenítésében. Miután a korábbi szakirodalom erőteljesen megkülönbözteti a két nem megszólalásának módját, újfajta megközelítésével a szerző éppen azt igyekszik bizonyítani, hogy az írásbeliség elemzésében a legkevésbé a genderszempontok jelentenek eltérést. Sokkal inkább az igényel vizsgálatot, hogy a női írástudók milyen társadalmi környezetből, iskolázottságból, írástudó elődök munkáinak ismeretéből érezték inspirálva magukat az írásra. Felgöngyölítve a két család műveltségének környezetét, beleértve a társadalmi pozíciót, a külföldi kapcsolatot, az udvari lelkész szerepét, Tóth egyértelműen igazolja, hogy a női diskurzust nagymértékben alakították ezek a körülmények, de nem a sajátos női lélekforma kifejeződése okozza az önkifejezés különbözőségeit. Az utóbbi évtizedek irodalomtörténeti elemzései fokozottabb figyelmet fordítanak arra, hogy a női szerzők fennmaradt munkáiban az eddig ismertnél nagyobb szerepe lehetett a környezetükben, családjukban, udvarukban élő irodalmi vénával rendelkező férfiaknak. Fazakas Gergely Tamás egyik Bethlen Katáról írott tanulmányából idézve: „legtöbbször úgy lehetett »szerző«-vé egy kora újkori asszony, ha az írását olyanok alakították, akik tisztában voltak a szövegformálás szabályaival.”¹ A női diskurzus sajátosságainak vizsgálata az említett körülmények beható elemzése nélkül a késői irodalomtörténeti értékelések anakronisztikus megközelítésére jellemző, és egyoldalúvá teszi mindazt, amit eddig a hosszú reformáció írásbeliségének nemi eltéréseiről tudtunk, amelyet Tóth Zsombor kutatásai egyértelműen gendersemlegesnek értékelnek.

A tanulmánykötetben tárgyalt szerzők hagyatékára túlnyomórészt jellemző, hogy a kéziratos források vagy nyomtatványok férfirokoneaik, udvari lelkészeik másolatában, sajtó alá rendezésében, nyomdászok beavatkozása után maradtak fenn, tehát a szöveg vizsgálatok szinte minden esetben számolni kell egy idegen szem vagy kéz alakító tevékenységével. Az eredeti forrás hiányának különleges esete áll fenn Nagybecsei Dóczy Zsuzsanna levelének tanulmányozásakor. Gyulai Éva *Litterulas meas obortis conspersas lacrymis... accipies* című előadásának hosszú alcíme sok információt tartalmaz: *Nagylucsei Dóczy Zsuzsanna tizenkettedik gyermeke szülésekor, egyben halálos ágyán írt levele férjéhez, Thököly Sebestyénhez (1596)*, de a szöveg rejtélyes történetét az alapos tanulmányból ismerjük meg. Az eredeti levél kézírata nem maradt fenn, róla szerzett ismereteink több mint kalandosak. Dóczy Zsuzsanna csak néhány nappal élte túl tizenkettedik gyermeke születését, távol lévő férjének elkezdett egy levelet, azonban a szülési fájdalmak ezt félbeszakították, és a szülés utáni, szenvedésekkel teli két hétben sem fizikai, sem lelki állapota nem tette lehetővé, hogy a levelet befejezze. A csonka levél ugyan eljutott a felesége halála után megérkezett férjhez, Thököly Sebestyénhez, aki azt legdrágább kincsei között őrizte, egészen addig, amíg át nem adta a temetési beszédet mondó Sebastian Lam (humanista névén: Sebastianus

1 FAZAKAS Gergely Tamás, „Árva Bethlen Kata önreprezentációi: Érvek az önéletírás filológiai szempontú, kontextualizáló olvasása mellett”, *Studia Litteraria* 58, 3–4. sz. (2019): 38–58.

Ambrosius) lelkésznek. A temetésen elhangzott beszédek csak négy évvel a szomorú esemény után jelentek meg nyomtatásban (*Oratio funebris*, Heidelberg, 1600), feltehetően azért, mert a temetés után a kézírásos jegyzeteket Dóczy Zsuzsanna testvére, Dóczy András udvari kamarás magához vette, és a család csak 1599-ben tudta tőle visszaszerezni. A nyomtatott beszédeket tartalmazó kötetben azonban nem az állítólagosan megőrzött eredeti szöveget, hanem a haldokló asszony magyar levelének Sebastian Lam által latin hendecasyllabusban átköltött parafrázisát adták közre. Gyulai Éva dolgozata tehát egy olyan szöveg kapcsán elemzi a szülésre és halálra készülő nemesasszony viselkedését, gondolatvilágát, feltételezett levelét, amelyet az utókor nem ismer, mégis hihetetlen pontossággal tárható fel a családtörténet, az érzélemvilág és a születésről, a halálra való készületről, a vallási kétségbeesésről (*desperatio*) szóló megnyilvánulás.

Móré Tünde tanulmánya (*A kegyes nemesasszony a temetési orációkban: Országh Ilona és Sembery Fruzsina*) ugyan egyetlen tulajdonságot, a kegyességet elemzi két nemesasszony búcsúztatása ürügyén, de dolgozata azért is különleges, mert a szerző, Szikszai Fabricius Balázs volt az első magyarországi lelkész, aki Országh Ilona személyében nőt méltatott temetési beszédében. Ez a korban annyira rendkívüli volt, hogy Szikszai Fabricius még a sírnál (?) is felteszi a kérdést, lehet-e nőt laudálni funerációs beszéddel. A pozitív női tulajdonságok csak a tényleges ismeretsegen alapulnak, és a korabeli forráshiány még a temetési beszédben is szóba került, ami a férfiak búcsúztatásánál természetesen nem fordulhatott elő. Sembery Fruzsina búcsúztatását Nicolaus Erhard végezte, az elhunyt legidősebb fiának, Horváth Márknak ajánlva, benne elsősorban a példamutatás, a tanítás szerepének szükségességét emelve ki. A két eltérő megközelítésű oráció összekapcsolását az indokolja, hogy mindkét lelkész a dicsérendő tulajdonságokat elsősorban a bibliai elvárások beteljesítésére építi, hangsúlyozva, hogy a kegyes asszonyok tulajdonságait illendő lenne a közös emlékezetben továbbvinni és megőrizni.

Papp Ingrid *A nők családban betöltött szerepe a kora újkori biblikus cseh nyelvű művekben* című tanulmánya azért érdemel figyelmet, mert olyan területre irányítja az olvasót, amelyet a régiség kutatói közül nyelvtudás hiányában nagyon kevesen ismerhettek meg. A magyar szerzőkkel vagy a temetési búcsúztatókban megidézett magyar asszonyokkal foglalkozó orációk feldolgozása a témán kívül azért is jogosan kerülhetett a konferenciára, mert az egyik szerző, Štefan Pilarik a magyarországi Ocsován született, a másikuk Adam Wolfius Benešovský Csehországból Magyarországra menekült evangélikus lelkész. Mindkét lelkész családtagját búcsúztatja, a személyes ismeretségen túl természetes, hogy a jellemzésekben a lutheranizmus által helyesnek tartott női szerepek megtestesítését emelik ki.

Hernády Judit dolgozata ugyancsak olyan szöveggel foglalkozik, amelynek kéziratosa eredetije lappang, az 1695–1696-ban keletkezett vers csak a 20. század eleji kiadásban maradt fenn. A *Panasz és vigasztalás Révay Erzsébet lírájában* című dolgozat az első magyar költőnőnek tartott Petrőczy Kata Szidónia sógornőjének líráját elemezve elsősorban a férfi–nő versformálás összevetését helyezi középpontba, hiszen Révay Erzsébet férjének, Petrőczy Istvánnak a versei is közismertek.

Wesselényi Kata munkássága ugyan viszonylag alapos feldolgozást tudhat magáénak, tanulmányok és monográfia² is foglalkozott vele, Gesztelyi Hermina azonban most egy sajátos szempontból elemzi *Wesselényi Kata imádságait*. Az imádságok eddigi mellőzésének oka abban

2 DEÉ NAGY ANIKÓ, *Báró hadadi Wesselényi Kata, a hitben élő református nagymama* (Kolozsvár: Kriterion Kiadó, 2017).

keresendő, hogy a hagyaték kéziratban maradt, a marosvásárhelyi Teleki–Bolyai Könyvtárban rejtőzik a bárónő kilencskötetes kézírathagyatéka, a sorozatból két kötet verset tartalmaz, a sajátos műfajú imanaplókat a fennmaradt hét kötet őrzi. Az imanaplókról a kézirat alapos vizsgálata után megállapítható, hogy azok Wesselényi Kata fiának és későbbi megjelenés céljából készültek, de nem Wesselényi Kata kézírásában maradtak fenn. A nyomdai megjelenésre előkészített, több kéz által leírt/szerkesztett másolat kiadása Rhédey Ferenc halála után meghiúsult. Wesselényi bárónő életútjának, tevékenységének értékelését követően Gesztelyi Hermina közöl egy 31 versszakos verset is, amelyet „egyetlen egy gyermeke”, Rhédey Ferenc halála után írt Wesselényi Kata. A verses imádság a korabeli prózai imádságok, az antik toposzok és a személyes érzelmek összeolvadásával a műfaj kevéssé ismert változatát hozza létre.

A tanulmánykötet sajátos megközelítésű dolgozata Petrőczy Éva írása, a *Lobkowitz Poppel Évtől Lady Mary Wortley Montagu-ig*. A különleges megközelítés nem csupán a magyar nemesasszony és az angol költőnő összekapcsolása miatt feltűnő, hanem azért is, mert a két szerző nem is élt egy időben, viszont a szöveg tükrözi az irodalomtörténész és a költő Petrőczy Éva személyiségét, és több utalást tesz saját gyerekkori betegségére, a szöveg keletkezésekor tomboló koronavírusjárványra, „napi gondjainkra” is. Enyhén groteszk, bár nem minden valóságalap nélküli, hogy Petrőczy Éva a feketehimlő elleni védekezés kapcsán idézi „a mi járványidőnk oltások előtti, első szakaszában érvényesülő »Maradj otthon! Zárkózz be!« parancsát”. (111.) (A sietősen készített dolgozatban sajnos feltűnően sok a nyomdahiba, a legbántóbb azonban Kincses Katalin nevének elírása Kocsis Katalinra – 113.)

A tanulmánykötet utolsó dolgozata H. Kakucska Mária kedvenc szerzőjével, a spanyol Vívessel foglalkozik (*Gondolatok a „hosszú reformáció”-ról és a közoktatás, a nevelés atyjáról, Juan Luis Vivesről*). A Pázmány Péter szövegeivel való összevetés tanulságain túl sok érdekes információt tartalmaz a dolgozat Vivesről és koráról, sajnos, feltehetően a konferencián megszabott időbeli korlátok miatt, nagyon tömörítve, ez pedig arra ösztönözi az olvasót, hogy vegye kézbe H. Kakucska Mária egyéb tanulmányait is.

A műhelykonferencia hét előadását tartalmazó karcsú kötet témagazdagsága megérdemelt volna nagyobb terjedelmet, a feltehetően húszperces előadások helyett elmélyültebb tanulmányokat. A gendersemlegesség kérdéséhez pedig csupán azt fűzhetjük hozzá: itt és más hasonló tematikájú konferenciánál is érezhető, hogy a női diskurzussal többségében csak nők foglalkoznak, jelen esetben a bevezető, átfogó előadáson kívül (Tóth Zsombor tanulmánya) itt sem találunk férfi szerzőt, de a 2024 novemberében *Hitestársak, házasság a 16–18. századi Magyarországon* címmel az ELTE-n megtartott konferencia előadói között is csak egyetlen férfi előadó szerepelt. Ugyan a szerzők, legkivált Tóth Zsombor meggyőzően bizonyítják, hogy a nemesasszonyok életéről, haláláról szóló diskurzusok (a férj, lelkész, nyomdász utómunkálatai okán) – Tóth Zsombor szavaival – a férfiúi „rámenős” megfogalmazást tükrözik, ez a felfogás az irodalomtörténész nők dolgozataiban még kevésbé nyert teret magának.